

ΣΤΕΛΙΟΥ ΡΑΜΦΟΥ

ΜΙΑ ΚΑΛΟΚΑΙΡΙΝΗ ΕΥΤΥΧΙΑ ΤΡΙΖΕΙ

ΜΟΥΣΕΣ

Ἐχδόσεις Ἀρμός

Σημείωσι

Ὁ τίτλος Μία καλοκαιρινή εὐτυχία τρίζει δίνει τὸ στίγμα τῆς Ἑλλάδος κατὰ τὴν παροῦσα στιγμή· Βγαίνουμε ἀπὸ τὴν ράθυμη μακαριότητα ἐνὸς κόσμου ὅπου δὲν ἄλλαζε τίποτε καὶ κατευθυνόμαστε πρὸς ἓνα κόσμο ὅπου ἀλλάζει διαρκῶς τὸ πᾶν. Ἐνδιαφέρει ἐπομένως ζωτικά, ἐξ ἴσου μὲ τὰ δρώμενα, ὁ τρόπος μὲ τὸν ὁποῖο τὰ εἰσπράττομε. Αὐτὸς μᾶς ὁδηγεῖ στὴν ἀνοικτὴ θάλασσα τοῦ ἐπομένου αἰῶνος καὶ εἶναι ἀνάγκη νὰ τὸν ξέrouμε.

Τὰ κείμενα τοῦ βιβλίου, ἐκτὸς ἀπὸ ἓνα, ἔχουν δημοσιευθῇ. Ἀναδημοσιεύονται τώρα μὲ διωρθωμένα τὰ ἀβλεπτήματα καὶ βελτιωμένες κάποιες καχόσχημες φράσεις. Ἐξαιρέσει ἐλαχίστων παραπομπῶν σὲ γραπτὰ ἄλλων, κρατῶ τὴν ἱστορικὴ ὀρθογραφία ἀκόμη καὶ γιὰ τὶς ἐρωτήσεις τῶν συνεντεύξεων. Ὅσο προκλητικώτερες εἶναι οἱ ἀλλαγές, τόσο ἀξίζει νὰ υποβάλωμε τὶς εὐκολίες στὸ δοκιμαστήριον τῆς ἱστορίας.

Πεντέλη, Δεκέμβριος 1999

ΟΔΕΥΟΥΜΕ ΠΡΟΣ ΑΚΜΗ*

(Συνέντευξι)

Δεχόμαστε ότι η ελληνική ιστορία, πνευματική και κοινωνική, διαφέρει από την ιστορία της Δύσεως. Κατά πόσον αυτή η διαφορά δικαιολογεί να αντιλαμβανώμαστε την Ελλάδα ως κάτι ριζικά άλλο; Η ελληνική κοινωνία δεν υπάγεται σε κανόνες ή νομοτέλειες που έχουν χαρακτήρα πανανθρώπινο;

Υπάρχουν ασφαλώς διαφορές, οι οποίες ίσως να είναι ουσιώδεις ή και επουσιώδεις. Το άτύχημα για εμάς τους Έλληνες είναι ότι ακόμη δεν έχουμε προσδιορίσει αυτές τις διαφορές, δεν έχουν δει το φως τα έργα εκείνα τα όποια θα επέτρεπαν να μιλήσουμε με σαφήνεια και σταθερότητα γι' αυτό το θέμα. Περισσότερο συναισθήματα εκφράζουμε και λιγώτερο έχουμε στο μυαλό μας κάτι στέρεο. Εάν ξέραμε τις συγκεκριμένες διαφορές, πόσες και ποιές είναι, τίνος βαθμού και επιπέδου, θα θέταμε τα έ-

* Δημοσιεύθηκε στο τεύχος 1 (Μάιος 1995) του περιοδικού *Ερμούρεμ*.

ρωτήματα ἄλλιως. Τώρα περπατοῦμε σὲ ὁμίχλη γιατί κάπου αἰσθανόμαστε τὴν διαφορά, κάπου αἰσθανόμαστε μιὰ ἔντονη διάθεσι νὰ μὴν ὑπάρχουν διαφορές, κάπου αἰσθανόμαστε μιὰν ἐπιθυμία νὰ ὑπάρχουν διαφορές, κάπου περιφρονοῦμε καὶ κάπου ζηλεύουμε ὅλους αὐτοὺς τοὺς ἀνθρώπους τῆς Δύσεως, ὅποτε ἡ συζήτησι γίνεται περισσότερο στὸ ἐπίπεδο τῶν συναισθημάτων καὶ λιγώτερο στὸ ἐπίπεδο σταθερῶν δεδομένων, τὰ ὁποῖα θὰ ὑπῆρχαν, ἀφ' ἧς στιγμῆς εἶχαμε στὴν Ἑλλάδα μιὰ συγκροτημένη πνευματικὴ ζωή.

Ξεκινῶ λοιπὸν ἀπὸ τὴν τοποθέτησι ὅτι δὲν μποροῦμε νὰ μιλήσουμε παρὰ μόνο γενικὰ γι' αὐτὲς τίς διαφορές. Γιατὶ στὴν πραγματικότητα δὲν ἔχομε σήμερα δύο ἰσότιμους πολιτισμοὺς διαφορετικούς· ἔχομε ἓναν πολιτισμό, ὁ ὁποῖος ἀναπτύσσεται, κι ἓναν ποὺ προσπαθεῖ μὲ ἀναστολές, δυσκολίες καὶ ἀντιφάσεις νὰ πλησιάσῃ τὸν πρῶτο, δηλαδὴ νὰ περάσῃ σὲ συγχρόνους ρυθμούς. Ἄν τὸ δεχθοῦμε αὐτὸ εἶναι δύσκολο νὰ ὀρίσουμε ὡς συστατικὴ διαφορά μεταξὺ τοῦ Ἑλλήνος καὶ τοῦ Εὐρωπαίου τὴν οὐσιαστικὴ κοινωνικότητα. Ὅταν διαβάζῃ κανεῖς μυθιστορήματα τοῦ προηγουμένου αἰῶνος ἢ καὶ πιὸ πρῶιμα ἀκόμη, Γκαῖτε ἐπὶ παραδείγματι, βλέπει τοὺς ἀνθρώπους μὲ μιὰ κοινωνικότητα ποὺ θυμίζει πολὺ τὴν δική μας. Ἡ ἂν ταξιδεύσῃ στὶς σημερινές κοινωνίες τῆς Ἀνατολῆς, θὰ συναντήσῃ ἐπίσης ψυ-

χολογίες σάν τις δικές μας. Δεν είμαστε δηλαδή εις θέσιν ακόμη να προσδιορίσουμε ακριβώς, πέρα από μία γενική διάθεσι, τὸν ἑλληνικὸ χαρακτήρα. Ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον θὰ μπορούσαμε νὰ ποῦμε εἶναι ὅτι ἡ Δύσις ἔχει προχωρήσει ἐδῶ καὶ μερικοὺς αἰῶνες σ' ἓνα πολὺ καθαρὸ τύπο ἐξατομικεύσεως καὶ ὅτι στὴν Ἑλλάδα ἀκόμη ὑφίστανται ἰσχυροὶ ὁμαδικοὶ δεσμοί, πρότυπα ὁμαδικοῦ βίου καὶ ταυτοχρόνως ἰσχυρὲς τάσεις ἐξόδου ἀπὸ αὐτά. Καὶ ἐπειδὴ ἀκριβῶς ὑπάρχει ἡ τάσι πρὸς τὴν ἐξατομίκευσι συγχρόνως μὲ τὴν ἰσχυρὴ ἀντίδρασι τοῦ ἑλληνικοῦ ὁμαδισμοῦ, γι' αὐτὸ καὶ βιώνουμε κρίσι ταυτότητος εἰς τὴν Ἑλλάδα. Ἐπομένως μοῦ φαίνεται δύσκολο νὰ θίξουμε ὑπὸ ἱστορικὴν ἔποψιν τὸ θέμα τοῦ πανανθρώπινου. Πανανθρώπινο εἶναι βεβαίως ὅτι οἱ ἄνθρωποι λυποῦνται, χαίρονται, ἔχουν ἀνάγκες πνευματικές, ὑλικές, θρησκευτικές καὶ τὰ λοιπά. Ἀλλὰ στὸ ἐπίπεδο τῶν πολιτισμῶν, στὸ ἐπίπεδο τῆς ἱστορίας, αὐτὸ τὸ πανανθρώπινο καλεῖται κάθε φορὰ νὰ λάβῃ ὠρισμένη μορφή, ὁπότε δυσχεραίνεται ἡ σύγκρισι. Θὰ ἦταν προτιμότερο νὰ μιλήσουμε γιὰ μιὰ κοινωνία ἡ ὁποία δὲν ἔχει προχωρήσει, δὲν ἔχει κάνει τὸ ἀποφασιστικὸ βῆμα πρὸς τὴν ἐξατομίκευσι καὶ γιὰ μιὰ κοινωνία ἡ ὁποία τὴν ἔχει κατορθώσει μὲ τὸν τρόπο τῆς καὶ εἰσπράττει πιά μαζί μὲ τοὺς καρποὺς καὶ τὰ ἐπίχειρα τοῦ ὠρισμένου τρόπου. Δεν εἶναι τὸ πανανθρώπινο ἀλλὰ τὸ ἱστορικὸ ποὺ δημιουργεῖ τις διαφο-

ρές, δηλαδή τὸ σημεῖο στὸ ὁποῖο παρεμβαίνει ἡ συν-
εἶδησι ἐν χρόνῳ καὶ ἐν τόπῳ, ἐπιβάλλοντας στοὺς
ἀνθρώπους νὰ ἀποκρυσταλλώσουν τὴν δική τους
ἀντίληψι ζωῆς καὶ νὰ διαμορφώσουν ἔτσι τὸν πολι-
τισμὸ τους.

Τὸ δυστύχημα εἶναι πὼς ἡ Ἑλλὰς δὲν ἔχει οὐ-
σιαστικὰ γραμμὴ πλεύσεως ἐδῶ καὶ ἑξὶ αἰῶνες.
Ἀπὸ τὸν καιρὸ πού ἡ Πόλις ἐάλω, τὸ Γένος ἀνέ-
πτυξε ἀμυντικὸ πολιτισμὸ, καὶ ὅταν ἦρθε τὸ πλή-
ρωμα τοῦ χρόνου μὲ τὴν ἐπανάστασι καὶ τὴν Πα-
λιγγενεσία, δὲν ὑπῆρξε πολιτικὴ πνευματικὴ, ἡ ὁ-
ποία νὰ ἐπιτρέπη ἀποφασιστικὰς ἐπιλογάς. Ἀνε-
πτύχθησαν δύο ἀντίθετοι πόλοι στὴν κοινωνία μας:
Ὁ ἓνας πόλος κινοῦσε τὰ πράγματα πρὸς τὴν Εὐ-
ρώπη, μὲ τὴν ὁποία εἴχαμε κατ' ἀνάγκην συνδέσει
τὴν μοῖρα μας, ἐφ' ὅσον ἀποσπασθήκαμε ἀπὸ τὴν
Ὀθωμανικὴ αὐτοκρατορίαν καὶ ἔπρεπε νὰ προσαρ-
μοσθοῦμε· ὁ ἄλλος πόλος ἐπέμενε, ὅχι ἀναιτιολό-
γητα, σὲ τρόπους καὶ τύπους πατρώας ζωῆς. Δὲν
ὑπῆρξε μία γραμμὴ πλεύσεως πού νὰ συνθέτῃ αὐ-
τὲς τὲς τάσεις, μὲ τίμημα βαρὺ τὲς ἐθνικὲς μας πε-
ριπέτειες, εἴτε ἦσαν αὐτὲς διχασμοὶ καὶ ἐμφύλιοι
πόλεμοι, εἴτε καταστροφές, ὅπως ἡ μικρασιατικὴ,
εἴτε δικτατορίες. Ἴσως τὰ 170 χρόνια ἐλευθέρου βί-
ου νὰ μὴν εἶναι διάστημα ἐπαρκὲς γιὰ ἓνα τέτοιο
αἶτημα. Ἐν πάσῃ περιπτώσει αὐτὰ ὅλα συνέβησαν
λόγῳ ἀνυπαρξίας σαφοῦς γραμμῆς πλεύσεως κοι-

νωνικῆς, πολιτικῆς, ἐθνικῆς γενικῶς, ἡ ὁποία θὰ ἐπέτρεπε στὸ Γένος νὰ κρατήσῃ τὴν ἰδιοπροσωπία του καὶ νὰ ζήσῃ μὲ τὸν τρόπο ποὺ ἡ ἐποχὴ μας ζητεῖ. Ἀλλὰ νὰ ζήσῃς μὲ τὸν τρόπο τῆς ἐποχῆς μας σημαίνει ὅτι ἔχεις ἐπιλύσει τὸ πρόβλημα τῆς ἐξατομικεύσεως, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον οἱ κοινωνικὲς ὁμάδες ποὺ ἔβλεπαν στατικὰ πρὸς τὴν κατεύθυνσι τῆς παραδόσεως δὲν μποροῦσαν νὰ τὸ διανοηθοῦν ἢ νὰ τὸ καταλάβουν καὶ περιωρίζονταν τυφλὰ νὰ ἀντιδροῦν, ἐνῶ οἱ ἐκσυγχρονισταὶ δὲν ἔβλεπαν ἀπὸ τὴν πλευρὰ των κάτι πέρα ἀπὸ τὴν μίμησι. Ἐξ οὗ καὶ ὅλα τὰ βήματα πρὸς τὴν ἐξατομίκευσι ἐγίναν βίαια καὶ ἀνῶμαλα καὶ ἄτακτα. Ἡ πραγματικότης εἶναι ὅτι βρισκόμαστε ἱστορικῶς μὲ τὸ ἓνα πόδι στὸ 1453 καὶ μὲ τὸ ἄλλο στὸ 1995.

Ἐν τέλει δὲν ἔχουμε πεῖ τίποτε ἐναντίον τοῦ ὀρθολογισμοῦ τῆς Δύσεως ποὺ νὰ μὴν τὸ ἔχη πεῖ ἡ Δύσι. Ἀπολύτως τίποτε! Θὰ ἔλεγα μάλιστα ὅτι συνήθως διαβάζουμε τὰ ἐπικριτικὰ βιβλία τῶν ἱδίων τῶν Εὐρωπαίων γιὰ τὸν πολιτισμὸ τους καὶ τὰ παπαγαλίζουμε ἀλαζονικά. Βεβαίως δὲν ἔχουμε ἀκόμα καταλάβει τί γίνεται, γιὰ νὰμποῦμε σὲ διάλογο. Διότι γιὰ νὰ καταλάβῃς τὸν ἄλλον πρέπει νὰ εἶσαι ἐσὺ κάτι. Ἐπειδὴ δὲν ἔχει ἀκόμη σχῆμα ἡ σημερινή μας ὑπαρξί, δὲν πλησιάζουμε εὐκόλα τὴν Δύσι, ἡ ὁποία ἔχει σχηματισμένον ἑαυτὸ, καλὸ ἢ κακὸ ἐδῶ δὲν ἐνδιαφέρει. Ἐκεῖνοι εἶναι σχηματι-

σμένοι, ἐμεῖς εἴμαστε ἀσχημάτιστοι καὶ γι' αὐτὸ δὲν μποροῦμε νὰ παρακολουθήσουμε τὰ πράγματα. Ἐπομένως τί μένει; Ἡ συναισθηματικὴ ἀντίδρασι, ἡ ὁποία μπορεῖ νὰ ἔχῃ τοὺς λόγους της, ἀλλὰ στοὺς λόγους αὐτοὺς δὲν εἴμαστε εἰς θέσιν νὰ δώσουμε τὴν μορφήν πού θὰ ἐπιτρέψῃ τὸν οὐσιαστικὸν διάλογον. Θὰ χρειασθῇ νὰ γίνουν πολλὰ πράγματα μέχρι νὰ περάσουμε τίς συμπληγάδες τοῦ «διλήμματος»: Παράδοσι ἢ Ἐξευρωπαϊσμός;

Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει δὲν θὰ πρέπη κανεὶς νὰ μέμφεται τόσο τοὺς πολιτικούς καὶ κοινωνικούς παράγοντες γιὰ τὰ ἀδιέξοδα τοῦ τόπου, ὅσο τοὺς πνευματικούς ἀνθρώπους. Ἡ ἀπουσία τῆς πνευματικῆς ἡγεσίας εἶναι πιὸ ἔντονη ἀπὸ τὴν ἐγνωσμένη ἀνικανότητα μεγάλου μέρους τῶν πολιτικῶν μας. Τὸ ἐλληνικὸ πρόβλημα εἶναι κυρίως πνευματικὸ καὶ ἐπειδὴ οἱ πνευματικοὶ ἄνθρωποι δὲν βοηθοῦν, γι' αὐτὸ τὰ πράγματα δὲν προκόβουν. Εἶναι χαρακτηριστικὸ ὅτι μετὰ τὴν κατάρρευσι τῆς Μεγάλης Ἰδέας, δηλαδὴ ἐδῶ καὶ ἑβδομήντα χρόνια, ἡ Ἑλλάδα δὲν ἔχει ὁδηγόν. Ἡ Μεγάλῃ Ἰδέᾳ ἦταν, ἂν μὴ τι ἄλλο, ἓνας ἄξονας ὁ ὁποῖος ἔνωε ψυχές, καὶ τὸ δραματικὸν εἶναι ὅτι μετὰ τὴν Μικρασιατικὴν καταστροφὴν τὸ Ἕθνος ἐστέρεψε. Κάποια στιγμή τὸ ἀριστερόν κίνημα θέλησε νὰ ἐμφανισθῇ ὡς δύναμις ἀνανεωτικὴ, ἀλλὰ μόνον καταστροφὴς ἐπέφερε. Δὲν ἔχει, λοιπόν, ἡ σημερινὴ Ἑλλάς ἰδέας, ἡγουν δὲν

ξέρει ακριβώς τί θέλει, τί άνθρωπο θέλει, γιατί ένας πολιτισμός στο βάθος είναι ένας τύπος ανθρώπου. Ένας πολιτισμός, ένα κράτος υπάρχει για τους ανθρώπους, δεν υπάρχουν οι άνθρωποι για το κράτος, για τόν πολιτισμό. Συνεπώς ή σύγκρισί με την Ευρώπη δεν μπορεί να γίνη εύκολα έπειδή είμαστε ακόμη αδιαμόρφωτοι. Μπορεί να γίνεται μόνο περιστατικά και έν πολλοῖς γενικευτικά· αἴφνης να λέμε επικριτικά: κοιτάξτε πόσο λογοκράτες είναι! Όταν όμως χρειασθῇ να λάβουμε μία πρωτοβουλία και αρχίζουμε να σκεπτόμαστε πῶς θά βαδίσουμε, τότε αὐτομάτως τίθεται τὸ θέμα τῆς ἐξοικειώσεως με τὸν λόγο και τῆς αναγνωρίσεως τῶν ὁρίων του.

Ὡς πρότασι ζωῆς ὁ ἐλληνισμός στήν διαδρομή του δὲν πρέπει νὰ διαφοροποιῆται ριζικά ἀπὸ αὐτὸ πού ἔχει νὰ παρουσιάσῃ ὁ δυτικός πολιτισμός. Ὡστόσο οἱ ἀπλοῖ ἄνθρωποι, ὅταν ταξιδεύουν στοῦ ἐξωτερικό, λένε «πῆγα στήν Ευρώπη», κι αὐτὸ μέ κάνει ν' ἀναρωτιέμαι μήπως διαφοροποιοῦνται τὰ πράγματα. Ἐσεῖς τί λέτε;

Αὐτὸ μὴ μᾶς παραξενεύει. Στὸ βάθος ξέρουμε ὅτι εἶναι φραγκολατινικός πολιτισμός, ένας πολυεθνικός πολιτισμός ἐν πολλοῖς ξένος πρὸς τὸν ἐλληνικό λαό. Ἄρα ἐξ ἐνστίκτου μιλάμε σωστά λέγοντας «πῆγα στήν Ευρώπη». Ἀλλὰ θά σᾶς ρωτοῦσα: Ἐ-

άν ο πολιτισμός τῆς Εὐρώπης βασίσθηκε στὸν ἀρχαῖο ἑλληνικὸ πολιτισμὸ —ἐρμηνεύοντάς τον βέβαια μὲ τὸν δικό του τρόπο— ἐμεῖς πόσο διαφορετικὰ τὸν ἐρμηνεύουμε; Δὲν μειονεκτοῦμε αἰσθητὰ; Διότι ὡς γνωστόν, τὸν ἑλληνικὸ πολιτισμὸ τὸν μονοπωλοῦν οἱ Εὐρωπαῖοι καὶ οἱ Ἀμερικανοί. Ὅταν δὲν ἔχουμε δικές μας φιλολογικὲς ἐκδόσεις τῶν κλασικῶν κειμένων καὶ παίρνουμε τὰ πάντα ἀπὸ τὴν Δύσι, ὅταν οἱ Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας τυπώνονται ἐκεῖ, δὲν εἴμαστε ὑπόλογοι ἔναντι τῆς ἱστορίας μας; Ἐμεῖς τί εἴχαμε; Τὸν Κοραῖ, τὸν Βερναρδάκη, τὸν Συκουτρῆ. Ποιοὶ ἄλλοι ἔκαναν κριτικὲς ἐκδόσεις; Μειονεκτοῦμε λοιπὸν γιατί δὲν μπορούμε νὰ ποῦμε αὐτὴ τὴν στιγμὴ ὅτι ἔχουμε ἄλλην ἄποψι ἀπὸ τοὺς Εὐρωπαίους γιὰ τὸν ἑλληνικὸ πολιτισμὸ. Ποιὸς ἑλληνας φιλόλογος ἔχει ἄλλη πρότασι ἀπ’ αὐτὴ πού οἱ μεγάλοι φιλόλογοι τῆς Εὐρώπης ἔχουν γιὰ τὴν ἀρχαία μας γραμματεία; Κανείς! Δὲν ὑπάρχει τέτοιο πρᾶγμα. Θὰ μπορούσε νὰ ὑπάρξῃ, πιστεύω, ἀλλὰ ἀκόμη βρισκόμαστε πολὺ μακριά. Αὐτὴ εἶναι ἡ πραγματικότητα. Πραγματικότητα σκληρὴ διότι ὅποιος εἶναι εἰς θέσιν νὰ ἐκδίδῃ ἐπιστημονικῶς τὰ κείμενα τῶν κλασικῶν εἰσέρχεται στὴν ἱστορία μὲ ἀπαιτήσεις. Ἀφ’ ἧς στιγμῆς λοιπὸν τὰ κείμενα ἔργω δὲν μᾶς ἀνήκουν, εἶναι ἀστεῖο νὰ μιλοῦμε γιὰ δική μας πρότασι καὶ μάλιστα διαφορετικὴ ἀπὸ τὴν δική τους.